

УДК 94(477) : 35207 "1870/1914"

ДІЯЛЬНІСТЬ УСТАНОВ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У СФЕРІ САНІТАРНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ (1870 - 1914 рр.)

ВАДИМ КОРОБКА,*кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін
Маріупольського державного університету*

У статті розглядається діяльність установ громадського управління міст Катеринославської губернії із санітарного захисту населення протягом 1870 -1914 рр. Обґрунтовується недовіра до заходів, проведених ними, що відображало загальноімперську тенденцію. Висвітлюється поступовий прогрес у сфері поліпшення санітарно-гігієнічного стану міських поселень, особливо Катеринослава.

Ключові слова: міське самоврядування, Катеринославська губернія, санітарія.

Постановка проблеми. Питання впливу несприятливих чинників зовнішнього середовища на стан здоров'я населення в наш час набуває все більшої суспільної ваги. Зменшення їх кількості важливою умовою поліпшення загального фізичного та морального стану громадян України. Увага до цього загострюється у зв'язку з новітніми спробами реформування медико-санітарної допомоги в країні та декларуванням розширення повноважень органів місцевого самоврядування щодо галузі охорони здоров'я. У зв'язку із цим вивчення історичного досвіду діяльності міських громадських управлінь у сфері санітарного захисту населення може посприяти створенню відповідного духовно-психологічного потенціалу для успішної реалізації управлінських рішень в інтересах територіальних громад. Разом із цим, отримання нових знань із містознавства дозволяє позитивно вплинути на формування змістовного образу розвитку міського буття в Україні в останній третині ХІХ - на початку ХХ ст.

Огляд досліджень і публікацій. Діяльність міських дум та управ Катеринославської губернії в останній третині ХІХ - на початку ХХ ст. щодо забезпечення громадської гігієни висвітлювалась фрагментарно. Щоправда, окремими винятками є кандидатська дисертація та монографія З. Гужви [1; 2], у яких у площині історії медицини здійснено спробу розгляду становлення та розгортання діяльності санітарної служби Катеринослава. Окремі пасажі, присвячені покращенню громадської гігієни Катеринослава, містяться в працях О. Двуреченської [3, с. 94-95; 4]. У статті В. Коробки відобразились санітарно-профілактичні заходи відповідного періоду маріупольського громадського управління [14].

Метою статті є розгляд діяльності установ міського самоврядування Катеринославської губернії у сфері санітарного захисту населення протягом 1870 - 1914 рр.

Виклад основного матеріалу. Городовими положеннями 1870 та 1892 років головне піклування про санітарне впорядкування міст покладалося на громадські управління. Здійснення санітарних за-

ходів мало на меті забезпечення громадської гігієни, ліквідацію чи зменшення тих явищ, що порушували фізичний стан населення або були для нього потенційно небезпечними. На початку діяльності за законом 1870 р. міські громадські управління здебільшого обмежувалися виданням і поширенням обов'язкових постанов щодо підтримання чистоти, обмеження розповсюдження інфекцій тощо. Це, з одного боку, якось сприяло підвищенню санітарної культури широких мас населення, а з іншого - створювало чітку нормативну перешкоду, яка мала вербально обмежувати поширення збудників захворювань людей та свійських тварин.

Найбільш розвинена система гігієнічної регламентації міського життя створювалась у Катеринославі. Важливим заходом щодо завідування санітарною справою в місті стало утворення місцевою думою санітарної комісії. Розроблені нею та ухвалені розпорядчим органом обов'язкові постанови передбачали вимоги до населення з утримання в чистоті дворів, колодязів, місць торгівлі м'ясом та рибою, харчами та напоями, про зведення нечистот із дворів, відхожих місць у визначені місця. При цьому категорично заборонялося зливання бруду в Дніпро. Подібні правила встановила й Бахмутська міська дума [26, арк. 1]. Щодо продажу їстівних припасів відповідне рішення було ухвалено в Павлограді [9].

Олександрівська міська дума 11 грудня 1872 р. розглянула ситуацію з привізним базаром. Його незручне розташування спричиняло засмічення вулиць гноєм, а також зараження повітря смородом. Зібрання гласних розв'язало проблему перенесення ринку на більш зручне місце [8].

Тоді ж було ухвалено обов'язкову постанову щодо заборони обробки шкір у межах міста, а також їх вимочування в ріках. Думська настанова категорично забороняла знімання, зберігання й продаж шкір здохлої під час епідемії худоби. Разом з тим, міській управі доручалося підшукати місце для вивозу нечистот і гною [8].

Вочевидь, через невиконання жителями попередніх обов'язкових правил громадські управління

№ 1 (121) січень-лютий 2013 р.

ухвалювали нові рішення щодо підтримки в містах належного санітарного стану. Так, протягом січня - лютого 1879 р. Катеринославська міська дума знову ухвалила ряд обов'язкових постанов щодо охорони громадської гігієни. Вони передбачали зменшення забруднення вулиць міста та приватних дворів продуктами життєдіяльності, покращення їх санітарного очищення. Водночас були сформульовані нові розпорядження щодо збирання, зберігання та знешкодження відходів, а також дотримання елементарних правил гігієни в торгівлі їжею й напоями, м'ясом та рибою. На засіданні 24 січня 1879 р. дума ухвалила рішення про створення санітарної комісії, а наступного дня до її складу було обрано 10 гласних [12, с. 1-11].

Разом із тим, у поле зору міських діячів потрапили нові об'єкти для санітарного нагляду. Так, на засіданні 22 лютого 1879 р. у доповіді санітарної комісії словесно були намальовані жахливі образи, що характеризували санітарне становище на бойнях, які розташовувалися в Жандармській балці. Нечистоти зводили з дощовою водою потрапляли в місто та в Дніпро й забруднювали їх. Для розв'язання цієї проблеми дума ухвалила рішення про перенесення боєнь в інше, більш безпечне для міста й річки місце, а також установила правила щодо влаштування й користування новостворюваними бойнями [12, с. 4]. До речі, відразу рішення про будівництво міських боєнь не було виконане. Щоденний забій худоби було перенесено в салгани, розташовані в 6-7 верстах від міста, де виявлялося повне недбальство стосовно вимог санітарії [21, с. 11-12].

Нові проблеми, яких торкнулися катеринославські міські діячі 1879 р. у царині міської гігієни, стосувалися запобігання заразним інфекційним хворобам та припинення їх поширення, а також піклування про санітарні умови праці артилей робітників з боку власників майстерень, фабричних та інших підприємств [21, с. 11-14].

Маріупольська міська дума протягом червня - липня 1884 р. видала низку обов'язкових постанов щодо утримання в чистоті та охайності дворів і вулиць, припинення розповсюдження інфекційних захворювань, дотримання надійних умов виробництва та продажу провізії, які унеможливили б завдання шкоди її споживачам [5, арк. 59-63]. Того ж року були ухвалені правила щодо заходів у випадку захворювання на сип коней [5, арк. 58]. Задля запобігання поширенню епідемічних хвороб худоби прийняли рішення і Новомосковська та Бахмутська міські думи [11; 18, с. 16]. У 1898 та 1899 роках розпорядчий орган маріупольського міського самоврядування точно визначив умови утримання приватних собак, знищення бродячих тварин та правила здійснення асенізаційних заходів [5, арк. 65-68].

На початку 1880-х рр. міське управління Катеринослава ще розраховувало різними організаційними заходами та залученням громадськості вплинути на покращення санітарного стану в місті. Так, 3 квітня 1880 р., крім обрання нового складу санітарної комісії, міська дума ухвалила рішення про розділ міста на санітарні ділянки (по 2-3 квартали в кожній) та закріплення за кожною для завідування не тільки гласних, але й пересічних мешканців, хто виявить бажання й візьме на себе обов'язок санітарного попечителя на безоплатній основі. Передбачалася видача відкритих листів на право входу у двори для спостереження за чистотою [10].

Вочевидь, цей задум виявився безрезультатним,

тому міське управління вирішило започаткувати санітарну частину на професійній основі із використанням уже штатних службовців. За нашими спостереженнями, це відбулося 1885 р. Саме цього року різко збільшилися витрати міста на утримання міського медперсоналу, вони становили 6723 руб., що перевищувало показник попереднього року майже на 5500 руб. [22, с. 74; 23, с. 76-77].

У звітності Катеринославської міської управи за 1888 р. відбилися деякі деталі організації санітарного нагляду в місті, а також конкретна робота відповідної новоствореної служби. Так, заходи з оздоровлення міста здійснювали міський санітарний лікар, два санітарних наглядачі та кандидат на поліцейській посаді. Служба мала у своєму розпорядженні шість осіб постійної обслуги й двадцять арештантів, що виконували роботи з очищення міста протягом 8-9 місяців на рік, а також обоз (четверо коней) для перевезення вантажів. Усі службовці мали визначене думою утримання. Разом витрати міста на санітарну частину в 1888 р. становили 4951 руб. [21, с. 11].

Усі роботи з поліпшення санітарного стану міста здійснювалися відповідно до обов'язкових постанов міської думи й полягали в основному в очищенні у дворах вигрібних і помийних ям, їх дезінфекції, а також у прибиранні вулиць та площ і вивезенні усіляких нечистот, сміття та непотребу на звалища, розташовані за межами міста. Головним способом підтримання санітарної благопристойності серед населення були постійні обстеження, нагадування, спонукання й у випадках невиконання - притягнення до законної відповідальності [21, с. 11-12].

У відомостях Катеринославської міської управи за 1888 р. відзначався у цілому добрий і задовільний санітарний стан різних об'єктів нагляду. Проте забій худоби, нестерпно погіршуючи повітря у місті, залишався найбільш "вузким" місцем у справі оздоровлення Катеринослава [21, с. 12]. Важливу роль у забезпеченні санітарного добробуту катеринославців відігравала хімічна лабораторія, влаштована 1896 р. У ній досліджувалися вода річна та з водопроводу, їстівні припаси, напої тощо [15, с. 42].

Завдяки ряду документів, що відображають керівництво санітарною частиною міст губернії, кінець XIX - початок XX ст. можна вважати певним рубежем у розвитку цієї галузі. Саме в той час було здійснено ряд системних заходів із поліпшення громадської гігієни більшості міст краю.

Перші з віднайдених нами предметних виявів діяльності маріупольського громадського управління в галузі покращення санітарного стану міста відбулися в кошторисі на 1890 р. Так, прибирання бруду й сміття з площ і вулиць міста не виокремлюється від їх ремонту, що разом становило 1000 руб. на рік. Окремо зазначено витрати на очищення вбиралень у міських будівлях і на базарі, а також отруєння бродячих собак - разом 700 руб. Крім того, певні санітарні завдання місцевого значення мусив виконувати ветлікар, на утримання якого виділялося 600 руб. на рік [25, с. 108-110]. Отже, можемо спостерігати вкрай нерозвинену систему забезпечення санітарної справи в місті.

З 1900 р. Маріупольська міська дума вводить посаду санітарного лікаря й забезпечує обладнання для нього лабораторії. Водночас вона майже втричі збільшила видатки на утримання, влаштування нових і перебудову старих вбиралень у громадських місцях - на міському базарі, рибній площі та в міському громадському саду. Продовжувалося, як і

в найближчі попередні роки, виділення коштів на утримання звалищ нечистот та запобігання епідеміям [13, с. CXIV - CXVII].

У виявленій звітності міського громадського управління Олександрівська вперше простежуються більш-менш системні санітарні заходи станом на 1897 р. Протягом зазначеного року міський санітарний лікар за участі чиновника поліції, що був у розпорядженні міської управи, здійснював огляд усіх дворових ділянок. Власників дворів, винних у їх антисанітарному стані, притягували до адміністративної відповідальності. Таким же чином за участі міського голови перевірялися хлібопекарні, крамниці для торгівлі хлібом та інші приміщення. Власники цих закладів, що не дотримувалися чистоти й порядку, також притягалися до відповідальності. Поліцейський чиновник за порушення обов'язкових постанов з утримання в чистоті вулиць і дворів уклав того року 42 протоколи. Крім того, було засвідчено й задокументовано 31 випадок продажу шкідливих для здоров'я харчів, а також без належного дозволу - сильнотоксичних речовин [24, с. 75].

Санітарний нагляд за бойнями, що були в оренді в приватної особи, здійснював міський ветеринар і поліцейський чиновник. Неодноразові перевірки протягом року виявили відсутність там належного порядку й чистоти [24, с. 66-67].

Асенізація Олександрівська була здана в оренду приватному підприємцю. Очищення міста здійснювалося господарським способом, шляхом наймання арештантів на міські роботи. А з другої половини 1897 р. через значне підвищення начальником тюрми відрядної плати від цих послуг довелося відмовитися й наймати почасти сторонніх робітників, а частково використовувати робітників, що були в розпорядженні управи [24, с. 74-75].

У Павлограді станом на 1899 р. за чистотою у дворах, на вулицях і площах, а також у крамницях здійснювався спеціальний нагляд санітарним лікарем і спеціальними попечителями. Громадським управлінням утримувалася також і служба перевірки дотримання правил гігієни на міській бойні [7, с. 200-201].

Віднайдені нами перші відомості про конкретні дії щодо санітарного впорядкування Бахмута (не враховуючи обов'язкових постанов) стосуються 1892 р. У цілому їх можна оцінити як вельми недостатні. Так, міське громадське управління спромоглося виділити кошти лише на наймання слуги для підбирання здохлих тварин (184 руб.) [18, с. 54]. Правда, зверху міського розпису 1892 р. було витрачено 3162 руб. на припинення епідемії тифу та холери [18, с. 74-75]. У звітності Бахмутської міської управи зазначені витрати, здійснені 1895 р., на наймання асенізаторів (720 р.), а також спостерігача за забоєм на м'ясо худоби (180 руб.) [19, с. 54]. Із 1897 р. у штаті міського управління з'являється посада ветлікаря [20, с. 80]. Витрати Бахмута на санітарію в 1899 р. обчислені в сумі - 1192 руб., із яких 700 руб. - на утримання асенізаційного обозу.

Станом на 1899 р. у Катеринославі на рахунок бюджету втримувалися 2 санітарних лікарі, 6 санітарних наглядачів і ветлікар [7, с. 179]. Заходи щодо збирання, видалення й знезаражування відходів, які нагромаджуються в місті, набули системного характеру, що було зумовлено збільшенням розмірів бюджетних асигнувань на очистку. Щоправда, сухе сміття і гній із дворів приватних осіб і з прилеглих до них тротуарів і вулиць вивозилися на звалища за рахунок власників. Усунення відходів із площ і канав

здійснювалося міським санітарним обозом, що складався з 10 парокінних підвід. Вичерпування й видалення рідких нечистот виконувалося асенізаційними обозами, які належали місту й приватним підприємствам. Міський асенізаційний обоз у 1899 р. складався з 16 бочок і 32 коней [7, с. 177-178].

Незначні витрати міських управлінь Луганська, Нікополя, Новомосковська, Слов'яносербська на санітарну справу наприкінці XIX ст. не знайшли відбитку у відомих нам історичних джерелах.

Протягом наступних п'ятнадцяти років розвиток санітарної служби в Катеринославі, завдяки постійному збільшенню фінансування, відбувався по висхідній лінії. Це виявлялося в збільшенні персоналу й у здійсненні більш різноманітної та насиченої діяльності. Так, у 1913 р. у складі міської санітарної служби працювали 3 санлікарі, 9 фельдшерів, діловод, конторник та санітарно-поліцейський чиновник. Нижчий персонал складався з 37 службовців. Діяльність санітарних лікарів полягала в систематичних оглядах своїх дільниць - дворів, базарів, торговельних і промислових закладів, готелів, нічліжок, бань, шкіл тощо. Перевірки здійснювалися за вимогами міської управи й адміністративних установ, а також за заявами приватних осіб [15, с. 39].

У боротьбі з інфекційними захворюваннями санітарні лікарі досліджували джерела виникнення хвороб, організовували їх дезінфекцію та ізоляцію хворих. Крім того, ними здійснювалося пильнування за доброякісністю їстівних припасів та напоїв, джерелами питної води, правильністю видалення нечистот й очисткою стічних вод. Санлікарі надавали висновки з різних питань промислової гігієни, що виникали в міському управлінні.

Санітарні наглядачі, крім оглядів закріплених за ними дільниць, за вказівками лікарів здійснювали, де потрібно, дезінфекції. Санітарно-поліцейський чиновник супроводжував лікарів при оглядах ними дільниць, укладав протоколи й акти знищення зіпсованих і неякісних продуктів, разом із фельдшерами вживав примусових заходів щодо усунення поміченого недбальства. У санітарній службі велася статистика народжуваності й смертності, розповсюдження заразних захворювань, укладалися відомості й звіти в міську управу й адміністративні установи [15, с. 39].

У звітності громадського управління Катеринослава простежуються, з одного боку, відомості про покращення санітарного стану міста. Так, якщо в 1894 р. при огляді дворів 68 % із них були знайдені в антисанітарному стані, то в 1908 р. - 17%, а в 1913 р. лише - 8,5 %. Разом із тим, відзначались: недостатність санітарного й асенізаційного обозів, дорожняча вивезення нечистот, що мали наслідком влаштування всмоктувальних колодязів, які забруднювали ґрунт. Крім того, більшість помийних ям і вбиралень не мали непроникних стінок, що мало той самий негативний ефект.

Це прикре явище провідники Катеринослава називали "злом" міського життя, що свідчило про розуміння громадським управлінням проблем міської гігієни як невідкладних. Рецепт їх розв'язання вбачався лише в улаштуванні каналізації [15, с. 40]. Тут можна помітити не таку заспокоїливу оцінку санітарного стану міста, як це було в згадуваному нами 1888 р., що доводило усвідомлення міськими діячами нових запитів, які висував бурхливий соціально-економічний розвиток Катеринослава.

Ветеринарний нагляд у Катеринославі зосеред-

№ 1 (121) січень-лютий 2013 р.

жувався в основному на нагляді за торгівлею кіньми, що здійснювалася на кінному ринку щоп'ятниці і в ярмаркові дні. Протягом 1913 р. ветлікарем було оглянуто 28316 коней [15, с. 52].

У 1913 р. при кінному ринку засновується амбулаторний ветпункт, де надавалася допомога захворюлим тваринам, що були приведені на продаж у дні продажів, а в не базарні дні - коням осіб, що заробляли візництвом [Там само, с. 51].

Зовнішні вияви санітарного стану на межі першого-другого десятиліть ХХ ст. інших міст, що становлять об'єкт нашого дослідження, зафіксовано у звітному виданні "Обзор Екатеринославской губернии за 1909 год". Так, відзначено покращення рік за роком громадської гігієни в Олександрівську [16, с. 66]. У Бахмуті складалася гірша, незадовільна ситуація. Тут, попри переслідування винних осіб поліцією, береги річки Бахмутки заливались нечистотами й завалювалися сміттям. У звітній збірці відзначено значну засміченість непотребом і мотлохом багатьох дворів, що їх самі домовласники висипали, бажаючи вирівняти й підняти ґрунт. На бахмутських базарах усі залишки м'ясних, рибних та овочевих лавок звальювались неподалік від місць торгівлі й річки. Водночас, доволі часто зустрічались випадки виливання городянами кухонних відходів і помиїв на вулиці. Усе це за відлиги й теплої погоди викликало поширення смороду [16, с. 67].

У Верхньодніпровську, на думку укладачів "Обзора...", санітарний стан залишає бажати кращого [16, с. 68]. Не зовсім задовільний він у Луганську й Маріуполі. У першому, як відзначалося в "Обзоре...", це обумовлювалося скупченістю будівель, вузькими вулицями, відсутністю рослинності в більш населеній частині міста й значним забрудненням річки Луганки [16, с. 70-71]. У другому - багато дворів утримувалося неохайно, вигрібні ями у своїй більшості влаштовані нерозумно (нецементовані),

вивіз нечистот здійснювався почасти негерметичним обозом, а звалище утворено примітивним чином. При цьому окраїни міста користувалися не завжди чистими колодезяними водами. Болота навколо міста загрожували постійною небезпекою поширення малярійних захворювань [16, с. 68].

У Павлограді, за оцінкою, завдяки доброякісній воді з абіссинських колодезів не так сильно розповсюджуються епідемічні захворювання. Провітрюванню міста сприяло правильне планування вулиць і відсутність скупченості населення. Полегшенню роботи з утримання міста в чистоті сприяли добре обладнані бойня та ринок [16, с. 69]. Новомосковськ згадувався нейтрально, тільки як один з об'єктів, де діє санітарна служба.

Найбільшим випробовуванням здатності до санітарного захисту населення в містах Катеринославської губернії стала епідемія холери 1910 р., яка мала загальноімперський масштаб. Поширення холери спостерігалось у середовищі робітничого населення. За оцінками місцевих службовців державної адміністрації, це відбувалося внаслідок невігластва та несприятливих умов життя - поганого харчування, уживання сирі води, пиятики тощо [17, с. 19].

Під керівництвом Міністерства внутрішніх справ, за провідної ролі губернського земства та участі повітових земських установ органи міського громадського управління розгорнули діяльність, яка відповідала їх можливостям. Так, в усіх містах було утворено санітарно-виконавчі комісії [17, с. 19], які на місцях координували здійснення протиепідемічних заходів. Здебільшого вони стосувалися посилення контролю за зонами епідемічного ризику, тимчасового посилення кадрового лікарського персоналу, збільшення видатків із міського бюджету тощо. Усі заходи, звичайно, мали певний позитивний вплив на припинення епідемії. Утім, і наслідки холери, як бачимо з таблиці 1, далися взнаки.

Таблиця 1. - Наслідки епідемії холери в найбільших містах Катеринославської губернії [16, с. 32; 17, с. 20, 21, 24]

Міста	Чисельність населення (корінне+прийшла)			Кількість хворих на холеру / захворюваність на холеру на 1000 осіб	Кількість померлих від холери / смертність від холери на 1000 осіб населення
	на 1 січня 1910 р.	до 1 січня 1911 р.	середня за 1910 р.		
Катеринослав	195870	215322	205596	518 / 2,5	264 / 1,2
Маріуполь	51326	49225	50275	787 / 15,6	300 / 5,9
Олександрівськ	38125	41118	39621	407 / 10,2	176 / 4,4

Серед найбільших міст Катеринославської губернії зафіксовано найвищий рівень захворюваності на холеру в Маріуполі - 15,6 випадків на 1000 осіб населення. Дещо нижчим був цей показник в Олександрівську - 10,2 випадків на 1000 осіб. Відповідне число - 2,5 - засвідчило порівняно невелику захворюваність на холеру в Катеринославі. Узгоджується із цими показниками й кількість померлих і рівень смертності від того ж гостроінфекційного захворювання, що в Маріуполі, Олександрівську та Катеринославі становили відповідно: 300 та 5,9, 176 і 4,4, 264 та 1,2. Відносно гірше епідемічне становище в Маріуполі, імовірно, пояснюється поки що відсутністю в 1910 р. міського водопроводу.

Загальні підсумкові відомості про результати діяльності міських громадських управлінь Катеринославської губернії в царині санітарного захисту населення в грошовому вимірі містяться в таблиці 2. Як бачимо, тут наведено основні витрати бюд-

жетів міст Катеринославщини в 1912 р. Природно, у великій різниці показників відобразились рівень соціально-економічного становища міст та належність до різних типів (одне крупне, решта - середні та дрібні) і рангів (губернське, повітові та заштатні). Безсумнівним здобутком самоврядування Катеринослава, як бачимо з таблиці 2, є його найбільший видаток на санітарну частину, а також відсоток від сумарних бюджетних витрат серед усіх міст губернії. Непересічною подією в розвитку міського господарства губернського міста та всієї санітарної практики, яка відобразилась у таблиці 2, був початок влаштування 1912 р. міської каналізації [27, с. 437-439].

Вельми показовою є сума коштів, друга за розміром у краї, яка витрачалась на санітарію в Маріуполі, що засвідчує на той час його статус другого міста губернії. Водночас, привертає увагу друге за розміром у губернії відсоткове значення витрат у царині санітарного захисту населення Павлограда. Ра-

Таблиця 2. - Основні витрати із санітарної частини міських громадських управлінь Катеринославської губернії в 1912 р. [6, с. 148-149, 150-151]

Місто	Основні види видатків з санітарної частини						% основних витрат на санітарну частину від загальної суми міських видатків	Загальна сума видатків за 1912 р.
	заходи з покращення загальних сан. умов	утримання міських звалищ	видатки із запобігання епідеміям і припинення їх	утримання асенізаційного об'єкту	каналізація	разом		
Катеринослав	24376	3232	1000	80474	8400	117482	5,2	2259830
Бахмут	600	300	—	1330	—	2230	1,4	163655
Верхньодніпровськ	650	120	200	—	—	970	1,1	90545
Луганськ	1270	1434	75	—	—	2779	0,6	480798
Маріуполь	8148	820	1896	—	—	10864	2,1	513904
Нікополь	—	500	—	—	—	500	0,6	80222
Новомосковськ	—	150	18	1996	—	2164	1,3	170824
Олександрівськ	5010	223	630	—	—	5863	1,4	406836
Павлоград	640	1000	150	4821	—	6611	3,4	196444
Слов'яносербськ	—	—	150	—	—	150	1,0	15303

зом із тим, у Верхньодніпровську, Нікополі та Слов'яносербську спостерігається мізерія у видатках на санітарну частину та в їх відсотковому значенні.

Висновки

Таким чином, з метою запобігання виникненню й поширенню захворювань міські громадські управління Катеринославської губернії на початку діяльності за законом 1870 р. пішли шляхом встановлення ряду санітарних правил. Разом із тим, їх вплив на населення був дуже обмежений, тому наступним кроком у поліпшенні гігієни в містах губернії стало запровадження, у міру можливостей, міських структур, санітарних комісій із гласних, санітарної частини (у Катеринославі) із залученням до їх складу фахових медпрацівників або введення тільки штатної посади міського санлікаря тощо. Саме завдяки цьому здійснювався певний нагляд за дотриманням елементарних гігієнічних норм щодо безпеки середовища життєдіяльності, а також усунення неприпустимих хиб на цій ділянці міського господарства.

Заходи із санітарного захисту міст Катеринославської губернії були дуже далекі від досконалості, що відображало загальноімперську тенденцію. Особливо яскраво це виявилось під час епідемії холери в 1910 р., яка супроводжувалась великою кількістю хворих та померлих городян.

Із плином часу ряд міст губернії, у першу чергу Катеринослав, а також Маріуполь, Олександрівськ та Павлоград значно просунулись уперед у розвитку міського господарства, що сприяло покращенню сфери санітарного захисту населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гужва З. История глазами санитарного врача. (Исторический очерк) / З. Гужва. - Днепропетровск : УкОИМА-пресс, 1998. - 208 с.
2. Гужва З. Г. Развитие санитарно-профилактичного напрямку земської медицини Катеринославської губернії (II половина XIX ст. - 1917 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук : спец. 14.02.04 / З. Г. Гужва. - К., 2007. - 23 с.
3. Двуреченська О. С. Органи міського самоврядування Катеринослава: формування, структура та напрямки діяльності (кінець XVIII - початок XX ст.) / О. С. Двуреченська. -

Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2006. - 169 с.

4. Двуреченська О. С. Органи міського самоврядування Катеринослава: формування, структура та напрями діяльності (кінець XVIII - початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / О. С. Двуреченська. - Дніпропетровськ, 2007. - 20 с.

5. Держаний архів Донецької області. - Ф. 113. - Оп. 1. - Спр. 225.

6. Доходы, расходы, специальные капиталы и задолженность городских поселений на 1912 год. - Петроград : Тип. Н. Я. Стойковой, 1917. - 532 с.

7. Екатеринославская губерния, памятная книжка и адрес-календарь на 1901 год. - Екатеринослав : Тип. Губ. правления, 1900. - 577 с.

8. Екатеринославские губернские ведомости. - 1873. - № 20. - 10 марта.

9. Екатеринославские губернские ведомости. - 1874. - № 23. - 20 марта.

10. Екатеринославские губернские ведомости. - 1880. - № 37. - 7 мая.

11. Екатеринославские губернские ведомости. - 1885. - № 80. - 5 октября.

12. Журнал Екатеринославской городской Думы. Заседания 3, 4 января, 19 января, 24, 25 января, 6, 7, 13 февраля, 22 февраля 1879 года. - Екатеринослав : Б.и., 1879. - 126 с.

13. Журналы очередных и чрезвычайных заседаний Мариупольской городской думы за 1899 г. с приложениями. - Мариуполь : Тип. Д. И. Бабенко, 1900. - 247 с.

14. Коробка В. М. Развитие медико-санитарной галузі міського господарства Маріуполя в 70 рр. XIX - на початку XX ст. [Електронний ресурс] / В. М. Коробка // Гілея : наук. вісник. - 2009. - Спецвипуск. - С. 70-77. - Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/Spec/Gileyaspe/18_doc.pdf.

15. Краткий обзор деятельности Екатеринославской городской управы за 1913 год. - Екатеринослав : Тип.бывш. Братства Св. Владимира, 1914. - 96 с.

16. Обзор Екатеринославской губернии за 1909 год. - Екатеринослав : Типо-Лито Губ. прав., 1910. - 88, 83 с.

17. Обзор Екатеринославской губернии за 1910 год. - Екатеринослав : Типо-Лито Губ. прав., 1911. - [4], 36, [85] с.

18. Отчет Бахмутской городской управы за 1892 год. - Бахмут : Тип. Р.И. Грилихеса, 1893. - 113 с.

19. Отчет Бахмутской городской управы за 1896 год. - Бахмут : Тип. Р.И. Грилихеса, 1897. - 131 с.

20. Отчет Бахмутской городской управы за 1897 год. - Бахмут : Тип. М.М. Крамарева, 1898. - 127 с.

21. Отчет Екатеринославской городской управы за 1888 год. - Екатеринослав : Тип. бывш. Братства Св. Владимира, 1889. - 110 с.
22. Отчет о денежных оборотах городских касс за 1884 год. - СПб. : Тип. Мин. внут. дел, 1885. - 162 с.
23. Отчет о денежных оборотах городских касс за 1885 год. - СПб. : Тип. Мин. внут. дел, 1888. - 179 с.
24. Отчет о деятельности Александровского городского общественного управления за 1897 год. - Александровск : Тип. Б.Я. Штерна, 1898. - 155 с.
25. Протоколы заседаний Мариупольской городской думы за 1890 год. - Мариуполь: Тип. А.А. Франтова, 1892. - 387 с.
26. Російський державний історичний архів. - Ф. 1287. - Оп. 40. - Спр. 1253.
27. Смета доходов и расходов г. Екатеринослава на 1912 год. - Екатеринослав: Тип. бывш. Братства Св. Владимира, 1912. - 530 с.

REFERENCES

1. Guzhva Z. (1998), *Istoriya glazami sanitarnogo vracha (Istoriicheskiy ocherk)*, Dnepropetrovsk (rus).
2. Huzhva Z. H. (2007), *Rozvytok sanitarno-profilaktychnoho napriamu zemskoi medytsyny Katerynoslavskoi hubernii [Development of sanitary-preventive trend of zemstvo medicine in Katerynoslavskaia huberniia (II half XIX an item - 1917)]*, Kandidat dissertation, Kyiv (ukr).
3. Dvurechenska O. S. (2006), *Orhany miskoho samovriaduvannia Katerynoslava: formuvannia, struktura ta napriamky diialnosti (kinets XVIII - pochatok XX st.)*, Dnipropetrovsk, 169 p. (ukr).
4. Dvurechenska O. S. (2007), *Orhany miskoho samovriaduvannia Katerynoslava: formuvannia, struktura ta napriamky diialnosti (kinets XVIII - pochatok XX st.) [The organs of self-government of Katerynoslav: forming, structure and directions of activity (end XVIII - beginning of the XXth century)]*, Kandidat dissertation, Dnipropetrovsk, 20 p. (ukr).
5. State Archive of Donetsk region, fond 113, opys 1, sprava 225 (ukr).
6. Dokhody, raskhody, spetsialnyye kapitaly i zadolzhennost gorodskikh poseleniy na 1912 god (1917), Petrograd (rus).
7. Yekaterinoslavskaya guberniya, pamyatnaya knizhka i adres-kalendar na 1901 god (190), Yekaterinoslav (rus).
8. Yekaterinoslavskiy gubernskiy vedomosti, 10 marta 1873 (rus).
9. Yekaterinoslavskiy gubernskiy vedomosti, 20 marta 1874 (rus).
10. Yekaterinoslavskiy gubernskiy vedomosti, 7 maya 1880 (rus).
11. Yekaterinoslavskiy gubernskiy vedomosti. 5 oktyabrya 1885 (rus).
12. Zhurnal Yekaterinoslavskoy gorodskoy Dumy. Zasedaniya 3, 4 yanvarya, 19 yanvarya, 24, 25 yanvarya, 6, 7, 13 fevralya, 22 fevralya 1879 goda (1879), Yekaterinoslav (rus).
13. Zhurnaly ocherednykh i chrezvychnykh zasedaniy Mariupolskoy gorodskoy dumy za 1899 g. s prilozhenimi (1900), Mariupol (rus).
14. Korobka V. M. (2009), *Hileia*, nauk. visnyk, pp. 70-77, available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/Spec/Gileyaspes/18_doc.pdf (ukr).
15. Kratkiy obzor deyatel'nosti Yekaterinoslavskoy gorodskoy upravly za 1913 god (1914), Yekaterinoslav (rus).
16. Obzor Yekaterinoslavskoy gubernii za 1909 god (1910), Yekaterinoslav (rus).
17. Obzor Yekaterinoslavskoy gubernii za 1910 god (1911), Yekaterinoslav (rus).
18. Otchet Bakhmutskoy gorodskoy upravly za 1892 god (1893), Bakhmut (rus).
19. Otchet Bakhmutskoy gorodskoy upravly za 1896 god (1897), Bakhmut (rus).
20. Otchet Bakhmutskoy gorodskoy upravly za 1897 god (1898), Bakhmut (rus).
21. Otchet Yekaterinoslavskoy gorodskoy upravly za 1888 god (1889), Yekaterinoslav (rus).
22. Otchet o denezhnykhoborotakhgorodskikhkassza 1884 god (1885), St. Petersburg (rus).
23. Otchet o denezhnykh oborotakh gorodskikh kass za 1885 god (1888), St. Petersburg (rus).
24. Otchet o deyatel'nosti Aleksandrovskogo gorodskogo obshchestvennogo upravleniya za 1897 god (1898), Aleksandrovsk (rus).
25. Protokoly za sedaniy Mariupol'skoy gorodskoy dumy za 1890 god (1892), Mariupol (rus).
26. Russian State Historical Archive, fond 1287, opys 40, sprava 1253 (ukr).
27. Smeta dokhodov i raskhodov g. Yekaterinoslava na 1912 god (1912), Yekaterinoslav (rus).

Vadym Korobka

ACTIVITIES CARRIED OUT BY KATERYNOSLAV DISTRICT LOCAL GOVERNMENTS IN THE FIELD OF SANITARY PROTECTION OF THE POPULATION (1870 - 1914)

The article is concerned with the activities carried out by the local governments in such cities of Katerynoslav District as Katerynoslav, Oleksandrivsk, Bakhmut, Verkhnedneprovsk, Luhansk, Mariupol, Nikopol, Novomoskovsk, Pavlohrad and Slovianoserbsk in the field of sanitary protection of the population (1870 - 1914).

In order to prevent the emergence and the spread of diseases, the local governments of Katerynoslav District embarked upon various sanitary rules introduced shortly after the city government reform. But the effect those rules had upon the population was very miserable, given the factory workers' poor living conditions and low cultural level.

Therefore the next step in hygienic improvement in the District's cities was formation of licensed sanitary committees. Another response to the hygienic challenges was creation of a sanitary station in Katerynoslav, a specialized agency affiliated to the local government funded thereby. In other cities of the District, such as Mariupol, Oleksandrivsk, Bakhmut and Pavlohrad, one could find nothing but introduction of such a position as local sanitary doctor. This made it possible to effect a certain control of the hygienic standards as well as to eliminate drawbacks in the activities carried out by the local governments in this field.

The author provides evidence to inefficiency of the measures taken for sanitary protection of Katerynoslav District's population, which embodies the overall notorious trend typical of the Russian Empire. This trend manifested itself very vividly during the epidemic of cholera in 1910 which was accompanied by a great number of infected and perished residents, especially in Mariupol, Katerynoslav and Oleksandrivsk. Over all, all that resulted from lack of sewerage and flushing toilet as well as from running water shortages and lack of bacteriological laboratories.

Key words: local governments, Katerynoslav Province, sanitary corps.

© В. Коробка

Надійшла до редакції 23.01.2013

№ 1 (121) січень-лютий 2013 р.